

ÄIDINKIELI JA VIESTINTÄ AMMATIKASVATUKSESSA

MATTI LEIWO

Jyväskylän yliopisto

ABSTRACT

MOTHER TONGUE AND COMMUNICATION IN VOCATIONAL EDUCATION

The article discusses the teaching of mother tongue and communication in vocational schools. The curriculum is up-to-date and teachers are likely to consider it relevant. One problem is however, how the plan can be implemented during the introductory period of general studies. Students - and probably many teachers as well - appear to regard mother tongue as less important and less interesting than they do other subjects. A central problem in mother tongue instruction in vocational education is the choice of the theory of language and communication on which to base the teaching, in order to provide a coherent view of language and language use, instead of isolated fragments of knowledge, and to achieve the set objectives.

1. Kielioppi ja kielen teoreettinen tarkastelu

Kielentuntemusta eivät ammatillisten oppilaitosten opettajat eivätkä oppilaat pidä kovinkaan tarpeellisena äidinkielen osa-alueena (Hirvi 1981, 148- ja 1983): sille häviävät äidinkielen osa-alueista vain joukkoviestintä ja kirjallisuus. Kun kuitenkin mitään relevantimpaa ei ole tarjota tilalle, näyttää kielioppi kuitenkin elävän vahvana niin opetusteksteissä kuin opetuksessakin.

Traditionaaliala kieliopin opetusta (so. sanaluokkia, taivutusta ja lauseenjäsennystä) ei ammatillisilla linjoilla kuitenkaan tarvita, koska

- kieliopillisella tiedolla ei ole opinnoissa eikä työelämässä käyttöä, vaan se jää irralliseksi ja itseisarvoiseksi,
- sillä ei ole merkitystä kielitajun kehittämisen kannalta,
- siitä ei ole apua kielenhuollon ja oikeakielisyyden ongelmissa,
- sillä ei ole käyttöä erikoisalojen, so. ammatillisessa kieltenopetuksessa (esim. ESP eli English for Special Purposes -tyyppisessä opetuksessa).

Vaikka kieliopin opetus problematisoitaisiin, (vs. muotojen nimeäminen ja tunnistaminen, ks. esim. Kallas 1984 ja Leiwo 1984) on kieliopin tarve äidinkielessä hyvin rajallinen. Tarvittavan tiedon sanaluokista, lauseenjäsenistä ja taivutuksesta voisikin esittää niin, että esim. muotojen nimet ja määritelmät esimerkkeineen voisi tarvittaessa (esim. kielten opiskelussa) katsoa oppikirjan liitteestä. Kielioppi ei ole keskiasteella opetuksen kohde vaan apuväline.

Traditionaali kielioppi on kuitenkin vain yksi hyvin puutteellinen tapa tarkastella kieltä, joten muodollisen kieliopin opetuksen hyödyttömyys ei merkitse kielentuntemuksen opetuksen tarpeettomuutta.

2. Kielitaito ja kielen funktionaalinen tarkastelu

Kielitaitoa tarvitaan keskiasteella sekä käytännön tarpeisiin että yleissivistävässä opetuksessa. Ammattikasvatuksen kielitiedon tärkeimmät kriteerit ovatkin, että tiedolla on käytännön merkitystä ja merkitystä kielitajun kehittämisessä. Tällöin olennaista on funktionaalinen kielitieto, jota voidaan käyttää viestinnän, puheen ja kirjoituksen, tarpeisiin sekä ESP-tyyppisessä kieltenopiskelussa.

Funktionaalisen kielitiedon opetuksen edellytys on, että kielen tarkastelu liittyy oppilaiden kannalta mielekkäisiin viestintätilanteisiin ja todellisiin viestintäongelmiin ja -tarpeisiin. Tietoja ja taitoja ei harjoiteta ja käytetä niiden itsensä vuoksi. Äidinkieli toisin sanoen on integroitava opetuksen yleisiin tavoitteisiin ja muihin opetettaviin aineisiin ja kielen tarkastelu lähtee oppilaiden näkökulmasta.

Seuraava katkelma havainnollistaa kieliopin, tässä tempusten, funktionaalista tarkastelua; katkelma on viidesluokkalaisten pojan aineesta:

Meidän naapurissa asuu herra Vinkkeli. Hän asuu yksin.

Eräänä päivänä, kun hain postia, kuului...

Kertomuksen johdanto-osa on presensissä mutta itse kertomus imperfektissä. Lisäksi johdanto sijoittaa tapahtumat paikkaan ja (kuviteltuun) todellisuuteen. Tapahtumat alkavat ajanmääritteellä, johon liittyy alistus. Olennaista ei koulussa ole kuitenkaan opettaa nimeämään tällaisia muotoja ja lauseita vaan tehdä oppilaat tietoisiksi muotojen tehtävistä tekstissä ja viestintäkeinoista, joita he jo osaavat käyttää. Tämä muuttaa myös opetustehtävän termien opettamisesta ja kuulustelusta keskusteluksi tekstin rakenteesta ja pohdiskeluksi erilaisten keinojen ja rakenteiden sopivuudesta tiettyyn tehtävään.

2.1. Viestintä ja tekstinrakentaminen

Tärkeä funktionaalinen kielitiedon alue on opettaa tekstin analysoinnissa ja tuottamisessa tarvittava käsitteistö, jonka avulla on helppo käsitellä oppilaiden kirjoittamien tekstien rakenteellisia seikkoja, kuten esimerkiksi miten tekstin rakennetta kehitetään ja miten lauseet kytketään tekstiksi (tekstin editointi). - Seuraavassa esimerkissä, joka voisi liittyä konjunktioiden käytön opetukseen tekstin rakentamisessa, lauseiden välistä suhdetta ei ole merkitty:

(1) Pekka voiteli sukset kynttilällä. Pekka voitti kilpailun.

Tästä seuraa myös kaksimerkityksisyys, joka poistuu editoimalla tekstiä esim. siten, että lauseiden eteen sijoitetaan konjunktio (esim. koska tai vaikka):

(2)Pekka voiteli sukset kynttilällä, hän voitti kilpailun.

Tällainen merkityssuhteen eksplikaatio on tarpeen usein kirjoituksen editoinnissa ja viimeistelyssä. - Seuraava esimerkki on kaavamainen esitys siitä, miten rakenteellisesti yksinkertaista tekstiä voi kehittää: lähtökohtana on yksinkertaisista päälauseista koostuva kömpelökö tuotos:

(1) Rosvo oli suuri. Rosvo oli Ruma. Rosvolla oli puujalka. Rosvo varasti mummon kanan.

Yksinkertaisin keino kehittää tekstiä on yhdistää lauseita rinnastamalla ja samalla toistoa karsimalla, esim. seuraavasti:

(2) Rosvo oli suuri ja ruma ja hänellä oli puujalka. Hän varasti mummon kanan.

Hieman erilaiseen ja mutkikkaampaan tekstirakenteeseen päästään käyttämällä alistusta ja relatiivilauseita:

(3) Rosvo, joka oli suuri ja ruma ja jolla oli puujalka, varasti mummon kanan.

Edelleen tekstiä voi muuttaa vaihtamalla alistuksia attribuuteiksi:

(4) Suuri ja ruma rosvo, jolla oli puujalka, varasti mummon kanan.

Olennaista kielen ja viestinnän opetuksessa on alistusten, rinnastusten jne. tuottaminen erityyppisten tekstien kehittämisessä ja niiden käyttömahdollisuuksien huomaaminen, ei muotojen nimeäminen. Termit ja nimet ovat usein tarpeettomia ja epäolennaisia, vaikka ilman niitä ei aina tullaakaan toimeen. (laajemmin ks. esim. Leiwo 1979 ja 1981).

Tekstin rakentamisen opetuksen lähtökohta on, miten rakentaa kuvailevaa, kertovaa, ekspositorista (määrittelyä), argumentoivaa ja instruktiivista (vaikuttamaan pyrkivää) tekstiä (tekstityypeistä ks. Hakulinen 1982). Seuraavassa on lyhyt kaavamainen esimerkki ekspositorisen eli selittävän tekstin rakenteesta ja asioiden yhdistämiskeinoista:

Johdanto Topiikin esittelyä.....

Esittely Ensinnä on niin.... Toiseksi.....
ja kolmanneksi.....

Komplikaatio Kuitenkin / Tästä huolimatta / Juuri siksi

Päätelmät Kaiken kaikkiaan siis

Esimerkkikaaviota on helppo varioida tehtävän (esim. informatiivinen mainosteksti) mukaan ja siihen on helppo liittää argumentoiva sävy tai instruktiivinen toimintakehoitus (esim. ostokehoitus tai tarjous). Esimerkki havainnollistaa myös, miten kielellisiä rakenteita voi käyttää myös ajatusten jäsentämiseen.

Muita tekstin laatimiseen liittyviä ongelmia on, miten tarkoitteet tuodaan tekstiin ja miten niitä nimetään tekstin edetessä, esim.

Ruotsin kuningas ... Ruotsin kuningas Kaarle Kustaa... Hän.....

...Tämä sympaattinen nuori mies..

sekä miten asenteita, arvostuksia ja suhtautumisia ilmaistaan tekstissä, esim. edellä jo sananvalinnalla positiivista suhtautumista Kaarle Kustaaseen. Tekstin laatijan on myös päätettävä, miten ilmaista tar-

vittaessa samanmielisyyttä ja erimielisyyttä, kannatusta ja vastustusta tekstissään. Oppilaan myös opittava huomaamaan, miten ylläkäsiteltyjä keinoja käytetään poliittisessa, kaupallisessa ja uskonnollisessa manipulaatiossa, esim. samoista tarkoitteista käytetään propagandassa viestijän tarpeen mukaan termejä sissit, vapaustaistelijat, terroristit, rosvot jne.

Kun kielitieto määritellään funktionaalisti ja tekstilähtöisesti, siitä on hyötyä kaikessa viestinnässä, niin puhutussa kuin kirjoitetussa viestinnässä, niin tuottamisessa kuin vastaanottamisessa, ja kaikilla viestintään kasvatuksen alueilla: niin oman viestintätaidon kuin joukkoviestinnän opetuksessa.

Yleisen tiedon lisäksi monessa ammatissa on tärkeitä tuntea myös spesifimpiä asioita kuten minkälaisia konventioita sisältyy erilaisiin käytännön teksteihin (kauppikirje, mainos, tutkimusraportti, seloste, käyttöohje jne.) ja viestintätilanteisiin (kokous, tuote-esittely, käyttöohjeiden esittäminen, radio- tai tv-mainos jne.). Tekstilähtöiseen kielitiedon opetukseen tällaiset asiat on helppo integroida aina tilanteen mukaan.

Kielitiedon opetuksessa ovat tärkeitä myös sellaiset asiat kuin kielenkäytön kohteliaisuus, muodollisuus, ja puhujien kasvojen säilyttäminen ja heidän välinen etäisyytensä jne. Myös ne on helppo integroida tekstilähtöiseen opetukseen ja niitä voidaan käsitellä yleisemminkin. Tällainen kielitieto tarjoaa myös yleisen viitekehyksen monille spesifeille ongelmille jotka tulevat esille esim. hoito- ja palveluammateissa, neuvottelutilanteissa jne., vaikka kaikki viestinnän ja kohteliaisuuden keinot eivät välttämättä olekaan sanallisia (vrt. eleet, ilmeet, äänenpainot, asennot, katsekontaktit jne.). Tässäkin yleiseen kielitaitoon perustuvan viitekehyksen etu on siinä, että eri koulutusasteiden sisällöt voidaan esittää yhtenäisessä viitekehyksessä ja kytkeä toisiinsa.

Tärkeä tämänpäivän ammattikasvatuksen kielitaidon opetuksessa ennakoitava asia on automaattinen tekstinkäsittely ja sen hyödyntäminen tekstinrakentamisessa niin sisällöllisesti kuin teknisesti. Yllä esitetyt tekstinrakentamiseen liittyvät asiat koskevat myös automaattista tekstinkäsittelyä, joka helpottaa olennaisesti tekstin muotoilua ja editointia ja erilaisten versioiden vertailua ja muuttelamista.

2.2. Funktionaalinen kielitiedon opetus

Opetuksessa funktionaalinen kielitieto (1) voidaan ottaa esille käytännön tilanteissa, ja (2) usein ei ole kysymys opettamisesta vaan taitona jo osatun asian tietoisuuteen saattamisesta ja hyödyntämisestä tietyssä tarkoituksessa. Edelleen (3) funktionaalinen kielitiedon opetus on parhaimmillaan keskustelua, jossa (4) voidaan käyttää oppilaiden arkipäiväisiä, yksinkertaisia käsitteitä. Myös (5) opetuksen tavoitteet ovat käytännöllisiä, ne on mahdollista integroida muiden aineiden tarpeisiin ja ne liittyvät oppilaiden omiin ongelmiin. Funktionaali kielitieto opetuksessa johtaa välttämättä keskusteluun ja keskustelutaitojen kehittymiseen, koska opetus edellyttää intuitioiden ja erilaisten käsitysten vertailua, kuvailua ja määrittelyä, virhepäätelmien hylkäämistä ja olennaisten asioiden korostamista, jotka ovat asiakeskustelun keskeisiä taitoja.

Joukkoviestintää yleisjakson äidinkielen opettajat ja oppilaat pitävät vielä kielioppiakin tarpeettomampana (ks. Hirvi 1981, 148 ja 1983). Kielellistä vaikuttamista, jonka tunnistaminen ja osaaminen on yksi tärkeä opetuksen osa-alue, on kuitenkin tarpeetonta kytkeä joukkotiedotuksen ja sen oppilaan kannalta vieraisiin ja kaukaisiin käsitteisiin: sanomien ja joukkoviestimien luokituksiin, dokumentteihin, propagandaan ja viitteeseen. Aivan yhtä hyvin kielellinen vaikuttaminen voidaan kielitiedon välityksellä kytkeä myös oppilaiden tulevan ammatin kirjallisiin ja suullisiin tuotoksiin ja viestintätarpeisiin.

2.3. Puheviestintä ja keskustelu

Viestintäteorian keskeiset käsitteet ovat viestin sisältö ja sen tavoitteet. Ne määräävät keinot, ja monet viestinnän keinot (esim. asian tekstuaalinen esittäminen, viestin kohteliaisuus tai kielen muodollisuus) ovat samoja kirjallisessa ja puhutussa viestinnässä. Viestintäharjoitukset ja demonstraatiot voivat siten olla sekä kirjallisia että suullisia. Viestinnän perusteiden opetuksessa kielitiedon onkin oltava niin yleistä, että se sopii yhtä hyvin kirjoitukseen ja puheeseen.

Puheviestintää ja sen opetusta ei voikaan erottaa muun viestinnän sisällöistä ja tavoitteista. Sisältö ja tavoitteet ohjaavat sellaisia puhutun vuorovaikutuksenkin erityisluonteeseen liittyviä seikkoja kuin esim. puhujien tasa- tai eriarvoisuus ja niiden osoittaminen puheessa (esim. sinuttelussa, teitittelyssä ja puhutteluissa) ja puhujien pyrkimystä kasvojen säilyttämiseen (joka näkyy esim. kohteliaisuusilmauksissa). Lisäksi ammattikasvatuksessa on alakohtaisia erityisongelmia ja jopa erityismääräyksiä, jotka asettavat rajoituksia vuorovaikutukselle esim. hoitotyössä.

Monista tekstin sisältöön, tavoitteisiin, rakenteeseen ja tyyliin liittyvistä ongelmista on myös helpompi keskustella kirjallisessa muodossa olevien tekstien perusteella. Kokouskäyttäytymisessä ja väitelyssä esimerkiksi tällainen asia on (1) miten rakentaa ekspositorinen tai argumentoiva puheenvuoro, tai (2) miten ja minkälaisia puhutteluja käyttää keskustelussa erilaisten henkilöiden kanssa eri tilanteissa, (3) miten säilyttää omat ja kuulijan "kasvot" erilaisissa vaikutustilanteissa, tai (4) miten toimia vieraskielisessä keskustelussa, kun ei osaa sanoa tai muuta ilmausta. Eteneminen opetuksessa kulkee tiedosta taitoihin.

Toisaalta myös monia kirjallisen viestinnän perustaitoja kuten esim. merkityksen eksplikaatiota, voi opettaa ja oppia taitoina puhutun viestinnän välityksellä. Puhetilanne lähestyy kirjoitustilannetta kun vähennetään visuaalisten viestien mahdollisuutta (kuten puhelimesa), puhutaan kuulijalle, johon ei ole katsekontaktia tai esitellään ja kuvaillaan esinettä, jota ei voi näyttää tai demonstroida kuulijoille jne.

Puheviestinnässä on tietenkin erikoistaitoja, joissa osaamisen lähtökohta ovat harjoitus ja kokemukset ja joissa viestintä- ja kieli-tieto ei riitä opetuksen perustaksi, näistä ensisijaisesti harjoitukseen perustuvista taidoista mainittakoon esim.

- esiintymistaito ja kokonaisesiintyminen,
- miten käytetään erilaisia havainnollistamisvälineitä ja teknisiä apuneuvoja (AV-välineet ym.),
- mitä on esiintymispelko ja miten se voitetaan,
- miten käyttäytyä kokouksessa ja kokoustekniikka,
- äänenkäyttö ja äänen hoitaminen,
- miten pitää esitelmää, esitellä tuotteita tai mitä on otettava

huomioon potilaan kanssa keskusteltaessa.

On eri asia esittää asiansa selvästi viestintätilanteessa kuin tietää, miten asia on esitettävä selvästi.

Tällaiset taidot onkin opetuksessa kytkettävä oppilaiden omiin kokemuksiin ja käsityksiin esim. esitelmäpidosta, tuotteen esittelystä, ohjeen esittämisestä, kokouskäyttäytymisestä jne. Yksi tapa on oppilaiden ja ammatti-ihmisten kanssa etsiä oppikirjasta arvioitavat asiat ja arvioida esityksiä, joilla on selkeästi määritellyt tavoitteet. Tällainen arviointilista voisi koostua esim. seuraavankaltaisista osioista:

- esityksen sisältö
- äänen selvyys ja kuuluvuus
- hermostuneisuus
- taulun/ piirtoheittimen/ havaintovälineiden käyttö
- esityksen ymmärrettävyys
- kieliäsun ja esiintymistavan sopivuus kuulijat huomioon ottaen.

Tällainen luettelo on mahdollista laatia opetuksessa yhteistyössä ja sen pohjalta voidaan luokassa keskustella esitystaidosta ja sille asetettavista vaatimuksista kulloisenkin tehtävän viestintätarpeiden pohjalta. Jokaisella on myös periaatteessa oikea mielipide esityksen sopivuudesta tiettyyn tilanteeseen, äidinkielen opettajalla viestinnän ammatti-ihmisen mielipide.

2.4. Puheen ja kirjoituksen normit

Yksi kielitiedon alue on kielen ja puheen normien tuntemus. Normit perustuvat sanktioihin, so. siihen, että niiden rikkomisesta seuraa rangaistus: pahimmassa tapauksessa sanomaa tai sanojaa ei oteta vakavasti, viesti tulkitaan väärin tai sitä ei ymmärretä. Ollakseen mielekkästä ja motivoitua normienkin opetus on kytkettävä viestintätilanteisiin ja viestinnän tavoitteisiin ja opetuksessa on vältettävä ainakin oppilaan kannalta itseisarvoista ja motivoimatonta oikeakielisyyttä (pilkkusääntöjä, oikeakielisyydynknoppologiaa jne.). Myös normit ovat periaatteessa samanlaisia puheessa ja kirjoituksessa, yksityiskohtaiset oikeinkirjoitussäännöt taas voitaisiin lisätä oppikirjan liitteeksi, josta ne voi tarvittaessa etsiä. Näin on mahdollista esim.

kirjoituksessa keskittyä merkitykseen ja erottaa tekstin suunnittelu, tuottaminen ja editointi eri vaiheiksi.

2.5. Kieli taiteen ja itseilmaisun välineenä

Kirjallisuuden, esim. runouden ja näytelmätaiteen tarkastelu ja fiktion omakohtainen tuottaminen, saattaa olla ammattikasvatuksessa vaikeasti motivoitava: Toisaalta kielen tarkastelu ja käyttö itseilmaisun ja taiteen välineenä olisi nimenomaan ammatillisessa koulutuksessa tärkeätä: teoreettisilla linjoilla (lukiossa) itseilmaisuun ja luovaan toimintaan on muutenkin enemmän mahdollisuuksia eri aineiden yhteydessä. Yksi mahdollisuus motivoida itseilmaisua saattaisi olla hyödyntää nuorison antikulttuureja (esim. rock-kulttuuria) ja niihin liittyviä kielimuotoja (slangeja). Epäilemättä koulussa on oppilaita, joilla jo opettajan kannalta hyvin "kyseenalaisten" tunteiden ja aggressioidenkin verbalisointi ja verbaalinen purkaminen merkitsee edistystä itsetuntemuksessa ja mahdollisuutta päästä irti fyysisen väkivallan keinoista.

3. Äidinkielen ja viestinnän opetustekstit

Funktionaalinen lähestymistapa äidinkieleen ja viestintään asettaa suuret vaatimukset myös opetusteksteille. Niiden pitää joustaa tilanteenmukaiseen opetukseen. Näin ne eivät voi olla tavanmukaisia oppikirjoja vaan enemmän käsikirjatyyppisiä. Asiat pitää olla selkeinä kokonaisuuksina ja niin sijoitettuina, että tarvittaessa on helppo etsiä esitelmän sisältöön ja esitelmäitsijän äänenkäyttöön liittyvää tietoa samalla tunnilla. Se milloin tämä tapahtuu lukuvuoden aikana riippuu esimerkiksi siitä, milloin oppilaiden on esiteltävä työsuunnitelmia, laadittava työselosteita tai esiteltävä tuotteita. Oppikirjan on joustettava tilanteisiin, sillä mielekkäitä viestintätilanteita ei voi rakentaa oppikirjan mukaan. Käsikirjamaisuudella on myös muita etuja: opettaja pystyy valitsemaan asioita kurssin mukaan ja samaa kirjaa voidaan käyttää monella eri kurssilla ja linjalla.

4. Opettajakoulutuksesta

Yleensä parhaiten ja pisimmälle koulutetut äidinkielen opettajat sijoittuvat lukioon. Lukiossa kuitenkin oppilas on muutenkin verbaalisen kulttuurin ympäröimä ja joutuu käyttämään kieltä runsaasti ja monipuolisesti. Opettajan tehtävä lukiossa on lähinnä tukea tätä kehitystä, antaa erityistaitoja, johtaa omakohtaiseen kirjallisuuden harrastukseen jne. Suurin haaste äidinkielen opettajalle on kuitenkin juuri ammattikasvatus, jossa äidinkielen opettajan merkitys kielellisen tasa-arvon luojana on keskeinen. Verbaaliset taidot monella käytännön linjalla kehittyvät lähinnä ja vain äidinkielen tunneilla. Ja tavoite on kuitenkin, että ammatillisen koulutuksen saaneet selviäisivät yhtä hyvin kuin lukion käyneetkin kaupallisesta ja poliittisesta manipulaatiosta, pystyisivät pitämään puoliaan verbaalisia taitoja vaativissa neuvottelutilanteissa ja saamaan äänensä kuuluviin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa toiminnassa.

Näin yhteiskunnallisen tasa-arvonkin kannalta juuri ammattikasvatuksessa tarvitaan äidinkielen opetuksessa hyvää ja laajaa sosiolingvivististä, psykolingvivististä ja kielitieteellistä koulutusta sekä puheviestinnän tuntemusta ja taitoja opettajien henkilökohtaisista ominaisuuksista ja joustavuudesta puhumattakaan. Hyvää kielitieteellistä koulutusta ja ammattitaitoa ei äidinkielesä ja viestinnässä voi milloinkaan korvata.

Kirjallisuutta

Hakulinen, A. 1982. Mikä tekee lauseista/virkkeistä tekstin. Teoks.

Näkökulmia kirjoitettuun kieleen. AFInLA:n vuosikirja 1982, toim.

J: Tommola ja R. Ruusuvuori. AFInLA:n julk. 33. Turku.

Hirvi, V. 1981. Keskiasteen ammatillisten oppilaitosten yleisjakson

äidinkielen opetussuunnitelman toteuttamiskelpoisuus yleisten ammattikoulujen opettajien arvioimana. KTL:n julk. 314.

Hirvi, V. 1983. Oppilaiden opetusta koskevien arviointien hyväksikäytöstä opetussuunnitelman toimeenpanon ja opetuksen kehittämises-
sä: esimerkkinä yleisen ammattikoulun yhden luokan oppilaiden ar-
vioinnit koulunsa äidinkielen opetuksesta. KTL:n Selosteita ja
tiedotteita 215.

Kallas, K. 1984. Kieliopin havainnollistaminen - selittävää vai
problematisoivaa havainnollistamista? Teoks. AFinLA:n vuosikirja
1984, toim. K. Sajavaara, M. Leiwo ja M. Eloranta. AFinLA:n julk.
38. Jyväskylä.

Leiwo, M. 1979. Kielioppi, oikeakielisyys ja ainekirjoitus. Teoks.
Kieliopistako käsitteet äidinkielen opetukseen, toim. A. Hakuli-
nen. AFinLA:n julk. 27. Turku.

Leiwo, M. 1981. Opetustekstit ja opetusdialogi. Teoks. Psykoling-
vistisiä kirjoituksia 2, toim. M. Leiwo ja K. Sajavaara.
AFinLA:n julk. 31. Jyväskylä.

Leiwo, M. 1984. Pedagogisen kieliopin perusteita. Teoks. AFinLA:n
vuosikirja 1984, toim. K. Sajavaara, M. Leiwo ja M. Eloranta.
AFinLA:n julk. 38. Jyväskylä.